

REDAKTIONEEL

Deze aflevering van TPE begint met empirisch onderzoek. Tim Flesseman en Willem Martin werken hun overzicht van theorieën over de klassepositie van de middenstand (in het vorige nummer) uit naar een empirische vraagstelling. In concreto heeft hun analyse betrekking op de ontwikkeling in de economische positie van grote delen van de oude middenstand en de ideologische en politieke opstelling van hun woordvoerders. Het gaat de auteurs vooral om de 'traditionele' middenstand. Beroepskategorieën als boeren, hoger betaalde employé's en zelfstandigen in de medische en zakelijke dienstverlening vallen buiten het kader van hun onderzoek. Hun onderzoek heeft het praktische doel na te gaan of, en waar, er gemeenschappelijke belangen zijn tussen de arbeidersklasse en de middenstand. De auteurs beschouwen de middenstand als een klasse. Zij zijn van mening dat er gemeenschappelijke belangen zijn, en dat die belangen worden geschaad door bepaalde frakties van het monopoliekapitaal. Door deze gemeenschappelijke vijand is er een basis voor een bondgenotenpolitiek. Het artikel bevat een vrijwel unieke hoeveelheid geordend en bewerkt empirisch materiaal over de middenstand voor wat betreft de jaren '60 en '70.

In de volgende drie artikelen komen enige aspecten van de krisistheorie aan bod. John Hagedoorn levert een bijdrage aan het recentelijk sterk opgeleefde debat over de lange golfbeweging in de economie. Hij schrijft zijn artikel vooral over het boek van Van Duijn. De door Van Duijn ingenomen theoretische standpunten worden bekritiseerd als voorbarig. Hij gebruikt daartoe vooral het empirische materiaal dat Van Duijn zelf in zijn boek presenteert. Hij is van mening dat dit materiaal te weinig basis biedt om de sceptici, zoals hijzelf, van het bestaan van een lange golfbeweging te overtuigen.

Vervolgens geeft Hugo van der Laan een uitgebreide bespreking van het werk van Mandel, en met name de krisistheorie daarin. Deze bespreking is geschreven naar aanleiding van het in 1979 verschenen laatste boek van Mandel, waarin een marxistische analyse van de crisis in de jaren '70 wordt gegeven. Hij stelt vast dat de krisistheorie van Mandel bij lange na niet de status van geverifieerde of getoetste of empirisch voldoende onderbouwde theorie toekomt. Wordt deze theorie als hypothese beschouwd, dan blijkt er nogal wat kritiek op de vooronderstellingen en wijze van afleiding mogelijk te zijn. Bij nadere bestudering van het werk van Mandel blijkt, dat deze zijn theorie nauwelijks gebruikt bij het maken van de analyse. Mandels beschrijving van de crisis in de jaren '70 is overwegend impressionistisch, zijn materiaal-ordening is eerder springerig en journalistiek dan streng door hypothesen geleid. De theorie blijft daar als ideologie een beetje buiten staan.

In de loop van het artikel worden elementen uit Mandel's krisistheorie besproken in aparte hoofdstukken. Thema's van bespreking zijn de begrippen recessie, depressie en crisis, de crisis als overproductie, de theorie van de lange golfbeweging, de 'dalende winstvoet' de stijgende organische samenstelling van het kapitaal, en tenslotte de inflatie in samenhang met de verklaring voor dalingen van de winstvoet uit de idee van de 'profit squeeze'. In dit artikel worden ook enige voorzichtige konklusies over de stand van zaken in de marxistische theorie geformuleerd. Daarbij is voorzichtigheid inderdaad geboden. De konklusies ten aanzien van de marxistische theorie worden immers getrokken aan de hand van het werk van Mandel, en de vraag in hoeverre het werk van Mandel representatief is voor de gehele marxistische theorie wordt in dit artikel niet beantwoord.

Hierna volgt een artikel van Christel Neusüz. Het is overgenomen uit Prokla 36, dat in zijn geheel gewijd was aan de crisis in de marxistische theorie. Het is door enige redacteuren vertaald, omdat zowel aan de discussie over de verklaring van de crisis en de daarin te voeren politieke strategie, als aan de discussie over de status van het marxisme een belangrijke bijdrage wordt geleverd. Door de geringe verspreiding van Prokla in Nederland, en de voor velen toch moeizame toegankelijkheid van het Duits leek deze bijdrage niet de aandacht te krijgen die zij verdient.

Neusüz gaat in op de verschillen tussen de crisis van de jaren '30 en die van de jaren '70. Ze geeft een verklaring voor de verschillen in gevoerd overheidsbeleid. Het overwegend neo-klassiek geïnspireerde beleid van de jaren '70 verklaart zij uit de toegenomen internationalisering van de economie, de toegenomen omvang van de wereldmarkt en de noodzaak op die wereldmarkt concurrerend te blijven. Met name voor het Westduitse kapitaal is het beleid in die zin gevoerd; het is vervolgens door andere overheden noodgedwongen overgenomen.

Dan beargumenteert zij de stelling, dat de crisis van de jaren '70 niet alleen een kwestie van groeivermindering is. De economische crisis is een vertakking van een maatschappelijke problematiek die algemener is. Ook belangrijke problemen in onder andere de organisatie van het onderwijs, de gezondheidszorg en de primaire samenlevingsnormen. De klassenstrijd is niet alleen meer beperkt tot de loonvorming, maar strekt zich ook uit naar de organisatie van de kollektieve sektor; ze uit zich ook in toenemende behoefte aan zinvolle en bevredigende arbeid. De oplossing van de crisis kan daarom niet alleen een economische zijn.

Gegeven deze maatschappelijke omvattendheid van de crisis stelt zij een aantal vragen aan de marxistische theorie. Met name vraagt zij zich af in hoeverre de klassieke marxistische theorie nog richting kan geven aan het politiek handelen ten aanzien van deze omvattender problematiek.

Deze aflevering van TPE wordt afgesloten door een bespreking van het in 1979 verschenen boek van Haank en De Lange over de steunverlening aan Nederhorst.

De waarde van deze artikelen, trouwens van politiek-ekonomische studies in het algemeen, is zowel praktisch als wetenschappelijk. Wetenschap is overigens geen waarde op zich, maar is dat steeds in relatie tot de praktijk. Wetenschap is een bepaald, en ook wel beperkt middel om tot een betere organisatie van de praktijk te komen.

De praktische funktie van wetenschap komt voort uit de methodische wijze van kennisverwerving. Deze maakt een breder bewustzijn van de aard van de praktische problemen en hun eventuele oplossingen mogelijk. Deze keer willen wij in het redactioneel eens wat langer stilstaan bij de wetenschappelijke aspecten van de artikelen, met name bij de verschillende methoden waarmee bijdragen aan de politieke ekonomie worden geleverd. De aard van de artikelen leent zich daar ook voor. De artikelen hebben namelijk een verschillende aanpak van de problemen die ontstaan wanneer theorie en empirie met elkaar in verband moeten worden gebracht.

In dit redactioneel hebben we daarom een korte bespreking van de problemen in de verhouding tussen theorie en empirie in de politieke ekonomie opgenomen. Daarna zullen we wat dieper ingaan op de verschillende manieren waarop in de hier gepubliceerde artikelen deze problemen worden aangepakt of ontweken. Ook in het kader van de veelbesproken 'krisis' in het marxisme, waarover onlangs op het Sociologisch Instituut het genoemde nummer van Prokla is gewijd, lijkt dit een zinvol thema voor het redactioneel. Veel van die 'krisis' bestaat immers uit problemen in de verhouding tussen theorie en empirie.

Daarbij kunnen twee kanttekeningen worden gemaakt. De eerste is, dat de 'krisis' in het marxisme niet alleen zit in de verhouding tussen theorie en empirie, maar ook in de verhouding tussen theorie en praktijk. Dat laatste probleem laten we hier rusten, alhoewel we best beseffen dat hier belangrijke relaties liggen. Er is bijvoorbeeld wel op gewezen dat de praktische noodzaak van eenheid en solidariteit tot minder theoretische diskussie dan wenselijk is kan leiden.

Een tweede kanttekening is, dat in de gangbare ekonomische theorie en analyse evenzeer problemen in de verhouding tussen theorie en empirie bestaan. Wanneer hier ten aanzien van de politieke ekonomie kritische opmerkingen worden gemaakt wil dat nog niet zeggen dat wij een dergelijke kritiek niet ook ten aanzien van de gangbare ekonomie hebben. Integendeel, veel van de inhoud van de afleveringen van TPE tot nu toe is aan kritiek op de gangbare ekonomie gewijd. Dat het met de theorie en toetsing in de gangbare ekonomie

droevig is gesteld mag evenwel niet verhinderen dat de politieke economie ook gemeten wordt aan criteria van wetenschappelijkheid. Overigens is dat geen eenvoudig vergelijk, omdat de criteria van wetenschappelijkheid in de gangbare en politieke economie uiteenlopen. Op de methodendiskussie en de verschillende inhoud van het waarheidsbegrip in deze stromingen in de economie kunnen we hier ook niet ingaan. We zullen daarom in de volgende diskussie een nogal globaal begrip van empirische toetsing gebruiken.

De theorie-empirie problemen in de politieke economie

Het proces van kennisverwerving in de maatschappij-wetenschap in het algemeen kan als volgt worden beschreven. Eerst worden abstracte categorieën gevormd uit de empirische waarneming en het voorwetenschappelijke begrip daarvan. Vervolgens wordt de empirie opnieuw waargenomen met behulp van die abstracte categorieën en de daartussen theoretisch veronderstelde relaties. Dit wordt kortweg wel aangeduid als 'het opstijgen van het abstracte naar het concrete'.

Dat is geen eenmalige beweging. Bij het opnieuw beschouwen van de empirie met de abstracte categorieën ontstaat een mogelijkheid om toetsing van de abstracte categorieën en de theoretische verbanden die daartussen worden gelegd. De empirische waarneming kan korrigerend optreden ten aanzien van onjuiste veronderstellingen en aanleiding geven tot herformulering daarvan. Daarna volgt dan weer een nieuwe beschrijving van de empirie met nieuwe theoretische categorieën. Dit komt nooit ten einde, ook al omdat delen en aspecten van de werkelijkheid zich in de loop van de geschiedenis steeds vernieuwen, zowel kwalitatief als kwantitatief.

Wat zijn nu de knelpunten bij de empirische bewijsvoering in de politieke economie? We kunnen daarover twee sterk samenhangende vragen stellen. Daarbij gebruiken we de veronderstelling dat er sinds de jaren '30 belangrijke structurele veranderingen in de relevante empirie zijn opgetreden. Te noemen vallen de enorm gegroeide warenavvoering, de grotere staatsbemoeienis, en wat dies meer zij.

De eerste vraag luidt: waarom leiden belangrijke structuurveranderingen in zo geringe mate tot een herformulering van de abstracte categorieën en de relaties daartussen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het moeizame debat over de staat in het laatkapitalisme.

De tweede vraag is dan: waarom is er zo weinig empirische correctie op theoretische visies die achterhaald zijn omdat er zo weinig van die structuurveranderingen in is doorgedrongen. Te denken valt bijvoorbeeld aan analyses waarin het principe van de 'dalende winstvoet' als voornaamste analysekader wordt gebruikt. En, als variant op die tweede vraag, waarom is er zo weinig empirische correctie op theoretische visies waarin die structuurveranderingen

maar gedeeltelijk zijn verdisconteerd. Dat leidt tot eenzijdigheid, zoals bijvoorbeeld de analyses van sommige staatsmonopolistische theoretici laten zien.

Deze vragen hangen natuurlijk samen. In de eerste vraag gaat het om de vorming van abstracte categorieën en theoretische relaties daartussen. Bij de tweede vraag gaat het om het gebruik daarvan in de beschrijving van de empirie en de eventuele noodzaak tot correctie die zich dan vaak voordoet. Daaruit komen dan weer nieuwe categorieën en theoretische relaties daartussen voort.

Ten aanzien van de eerste vraag zouden we de volgende opmerkingen kunnen maken. Ten eerste is het zo, dat de marxistische, of hier: politiek-ekonomische theorie na de oorlog een tijd lang nauwelijks aandacht heeft gekregen. De herwaardering voor deze theorieën heeft mede daarom allereerst de vorm van 'terug naar de klassieken' aangenomen. Het blijkt moeilijk om daarvandaan de weg vooruit te vinden. Aan de ene kant leidt een omarmen van een oude traditie niet vanzelf tot een creatief gebruik daarvan in een nieuwe situatie. Aan de andere kant moet er een verkommering van meerdere decennia worden ingehaald.

Ten tweede, en dat geldt dan met name voor de marxistische theorie, is het veranderen van de oorspronkelijke theorie, of voor wat daarvoor door gaat, vrijwel altijd als afwijkend gedrag beschouwd en bestraft. Ten dele komt dat ook voort uit de praktische noodzaak de gelederen gesloten te houden. Een traditie van rekkelijkheid en experimenteren met theorie-vernieuwing heeft zich daardoor niet goed kunnen ontwikkelen. Dat werkt ook nog door in het meer-stromingen marxisme van deze tijd. Veel energie wordt gebruikt om de eigen identiteit tegen verwante stromingen te verdedigen en te profileren, waarbij vaak nuanceringen in het denken verloren gaan, en veelal niet-wetenschappelijke motieven een latente functie in het debat verkrijgen.

Tenslotte zouden we kunnen wijzen op het feit, dat er moeilijk aanknopingspunten in de theorie zijn te vinden voor verwerking van de veranderingen die zijn opgetreden. Om een voorbeeld te noemen: uitbuiting wordt in de ekonomische terminologie van *Das Kapital* gereduceerd tot de meerwaardevoet. Dat is niet zinloos, maar leidt er wel toe, dat stakingen, waarin ook machteloosheid, onderdanigheid en slechte arbeidsomstandigheden een rol spelen, theoretisch alleen vanuit de meerwaardevoet kunnen worden begrepen. Het is moeilijk in te zien hoe dergelijke stakingsmotieven op een andere dan een ad hoc wijze aan de arbeidswaardeleer kunnen worden vastgemaakt. Een ander voorbeeld op het niveau van het historisch materialisme: de theoretische verdiscontering van het staatsoptreden lukt niet

zo best. De stelling, dat de onderbouw de bovenbouw bepaalt wordt betwijfelt, maar veel verder dan een afzwakking in de trant van een 'in laatste instantie' klausule is de theorie niet gekomen. En hoe later die laatste instantie er is, hoe nietszeggender de theorie wordt. Waarschijnlijk duidt dat erop, dat de abstracte categorieën onderbouw-bovenbouw zelf niet zonder meer toereikend zijn als analysekader voor de nieuwe maatschappelijke verhoudingen waarin de determinatie nieuwe vormen heeft aangenomen.

Ten aanzien van de tweede vraag — waarom een te geringe korrektie van de theorie door de empirie — kunnen zo ook wel wat veronderstellingen worden gemaakt. Om te beginnen is het kenobject van de marxistische ekonomie niet de onmiddellijke empirie, maar de totaliteit, de wezenlijke structuren in de empirische verschijningsvorm. Deze gerichtheid kan ertoe leiden, dat tegenstrijdigheden tussen de theorie en de empirie te gemakkelijk worden gerelativeerd.

In een positivistische werkwijze leidt in principe een tegenspraak tussen theorie en empirie tot een verwerping van de theorie. We schrijven met nadruk 'in principe', omdat de praktijk van het onderzoek de methodologische regels niet erg nauwgezet volgt. Bekend is bijvoorbeeld de 'ceteris paribus' clausule, die theorieën kan immuniseren tegen toetsing. En ook het 'instrumentalisme': als er een enigszins effectief en haalbaar beleid uit rolt, is de theorie daarmee ook geaccepteerd.

De dialektische theorie loopt gevaar zich te immuniseren tegen empirische korrektie doordat zij vooral kennis van de totaliteit als doel heeft.

Tegenstrijdigheden tussen theorie en empirie hoeven niet tot verwerping van de theorie te leiden, omdat de empirie kan worden gekwalificeerd als historisch bijzonder, en niet van wezenlijk belang in de ontwikkeling van de totaliteit.

Ten tweede brengt het praktische doel van de politieke ekonomie met zich, dat het politieke aspekt van de theorie belangrijker kan worden geacht dan het geverifieerd zijn van de theorie. In het beleid kun je nu eenmaal niet voortdurend bezig zijn met de falsifikatie van de theorieën die tot een bepaalde stellingname hebben geleid, maar moet er vooral wat gedaan worden. In de derde plaats zijn er allerlei waarnemingsmoeilijkheden. De totaliteit kan immers niet direkt, maar alleen indirekt in de empirie worden waargenomen. De waardebewegingen bijvoorbeeld kunnen niet direkt worden waargenomen in een empirie van kosten, prijzen, winsten en dergelijke.

Tenslotte is het natuurlijk zo, dat de beschikbare informatie veelal slecht aansluit bij de theoretische categorieën. De vraag is bijvoorbeeld of de gangbare cijfers over de arbeidsinkomensquote een goede indicatie geven van het verloop van de meerwaardevoet, en of het verloop van het 'overig

inkomen' een goed idee geeft van de winstvoet. Bovendien is vaak belangrijke informatie niet voorhanden, wegens geheimhouding, of omdat ze moeilijk te meten is. Daarbij kan worden opgemerkt, dat van oppositionele kant weinig wordt gedaan om het tekort aan bruikbare empirische kennis te verkleinen. Een van de verklarende factoren daarbij zal wel zijn, dat de samenwerkingsverbanden in de politieke economie zo zwak zijn ontwikkeld, en dat voor arbeidsintensieve en weinig onmiddellijke bevrediging gevende klussen als materiaalverzameling nu eenmaal bijzondere organisatievormen nodig zijn.

De problemen in de theorie-empirie verhouding uit zich in het algemeen in een zekere rigiditeit van theoretische standpunten, soms wel tegen het dogmatische aan, en een zekere immuniteit voor empirische argumenten en kritiek. De mogelijkheden tot analyse die besloten liggen in de theoretische konstrukties worden onvoldoende uitgebuit. Dat blijkt ook wel uit het feit, dat theoretisch overtuigende en politiek mobiliserende tegen-analyses tot nu toe spaarzaam zijn gebleven, ondanks alle perspectieven die de, in vergelijking met de gangbare economische theorie, superieure theoretische uitgangspunten van de politieke economie bieden. Veel verder dan pretenties is het met de perspectieven tot nu toe niet gekomen. Die konklusie moeten we trekken als we de hand in eigen boezem steken.

Hoe worden de theorie-empirie problemen aangepakt?

Bezien we nu vanuit deze invalshoek de artikelen in deze aflevering van TPE, dan valt op, dat de schrijvers op verschillende manieren omgaan met de theorie/empirie problemen.

In het artikel van Tim Flesseman en Willem Martin zien we, dat de auteurs statistische analyses maken van bepaalde ontwikkelingen in de middenstand, en een inhoudsanalyse maken van de politieke standpunten. Dat levert belangwekkend materiaal op. Sommige van hun veronderstellingen blijven evenwel veronderstellingen en worden niet empirisch onderbouwd. Dat geldt bijvoorbeeld voor de veronderstelling, dat de middenstand te lijden heeft van een winst- cq waardeoverdracht naar de monopolies toe. Uiteraard is het bewijs daarvoor een studie op zich, en bovendien een studie die onoverzienbare moeilijkheden moet overwinnen. Begrijpelijk, dat de auteurs daar niet aan zijn gaan staan. Maar dat betekent wel, dat een van de belangrijkste schakels in de redenering een veronderstelling blijft. Eigenlijk wordt het theorie/empirie probleem zo ten dele ontweken, volgens de strategie: zien hoe ver je kunt komen met de gewone onderzoeksmethoden, terwijl je moeilijke, of te algemene onderzoeksvragen als veronderstelling in de redenering handhaaft.

Een tweede aanpak waarin het theorie/empirie probleem goeddeels kan worden ontweken, is die van de theoretische kritiek.

Deze wordt gevolgd in de artikelen van John Hagedoorn en Hugo van der Laan, over achtereenvolgens de lange golfbeweging en de krisistheorie van Mandel. In beide kritieken wordt gewezen op de gebrekkige onderbouwing van deze theorieën. Daarmee wordt een zekere zuivering en relativering van theoretische standpunten beoogd en ook wel bereikt. Maar een positieve bijdrage aan de theorie, in de zin van een alternatieve krisisverklaring en empirische adstruktie daarvan wordt door hen niet geleverd. Daarin tekent zich de beperktheid van deze aanpak af en het moment waarop in deze aanpak op het probleem van theorie en empirie wordt gestoten.

Een derde manier vinden we in het artikel van Neusüs, en met name dan in de laatste paragrafen van haar artikel. In de eerste paragrafen probeert zij tot een verklaring te komen voor het type overheidsbeleid dat thans allerwege gangbaar is. Die verklaring is niet onaannemelijk, maar stellenderwijs gebracht, en niet geverifieerd. Dat is ook haar voornaamste zorg niet, begrijpen we uit de rest van het artikel.

Daarin denkt zij vooral na over de manier waarop de tegenwoordige maatschappijkrisis moet worden aangepakt, en stelt zij dit impliciet als belangrijkste doel van de politiek-ekonomische theorie.

En tenslotte vinden we een vierde werkwijze in het boek van Haank en De Lange, dat wordt besproken door Arend Stermerding. In hun benadering, die 'lower economics' kan worden genoemd — een pendant van de sociologische 'theories of the middle range' — wordt het ontwikkelen van al te omvattende en abstracte theorieën en het gebruik daarvan in de analyse min of meer expliciet afgewezen. In plaats daarvan wordt een zo scherp mogelijke weergave van de gebeurtenissen met een ad hoc interpretatie voorgestaan. Dat levert inderdaad een zeer leesbaar en ook praktisch resultaat op. Het nadeel van deze werkwijze is dat zo inzichten van algemener aard, bijvoorbeeld over de werking van de staat in de ekonomie, niet goed kunnen worden verkregen.

We zijn niet veel verder gekomen dan tot een formulering van de problemen. Misschien is het wel nodig om toe te werken naar een algemene methodologie van de politieke ekonomie. Dat lijkt in ieder geval een moeilijke zaak, omdat steeds de probleemstelling zal bepalen welke methoden van onderzoek en empirische toetsing zullen worden gebruikt. Misschien is het wel onmogelijk om tot een algemene methodologie te komen, omdat er steeds onenigheid zal blijven bestaan over wat waarheid is en door welke methoden ware kennis wordt geleverd. Als dat zo is, zijn eigenlijk alleen wetenschappelijke subsystemen denkbaar, en kan geen antwoord worden gegeven op de vraag wat wetenschap is. Misschien is het zo, dat niet zozeer de methodologie en de wetenschappelijkheid van belang zijn, maar alleen het praktische resultaat.

Laten we, omdat het begin van de jaren '80 daar zo'n mooi symbolisch moment voor is, afsluiten met de opmerking, dat pretenties en tevredenheid pas gerechtvaardigd zijn als op deze terreinen vooruitgang is geboekt.